

Bilgin, Mehmet, "19.yy İlk Çeyreğinde Büyük Güçler ve Güney Kafkasya", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 7/13, ss.287-301.
DOI: 10.31765/karen.1017809

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmemektedir.

This article doesn't require ethical committee permission and/or legal/special permission.

* Araştırma Makalesi / Research Article

** Dr. Öğr. Üyesi,
İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü,
İstanbul/TÜRKİYE
 mehmetbilgin1@aydin.edu.tr
ORCID : 0000-0002-9413-2869

Anahtar Kelimeler: Büyük Güçler, Kafkasya, Osmanlı, İran, Kaçar Hanedanı,

Keywords: The Great Powers, Caucasia, Ottoman, Iran, Qajar Dynasty,

19.YY İLK ÇEYREĞİNDE BÜYÜK GÜÇLER VE GÜNEY KAFKASYA*

Mehmet BİLGİN**

Öz: 19.yy Kafkasya'yı anlayabilmek için, Batıda yükselen ve modern diye adlandırılan yeni dönemin kazandırdığı ivme ile yükselen Fransa, İngiltere ve Rusya gibi bölge dışı yayılcı güçlerin, birbirlerine karşı tutumlarını ve bölgesel güçler olan Osmanlı ve Kaçar (İran) imparatorluklarının konumlarını iyi bilmek gerekir. Rusya'nın 18.yy sonlarında yayılma zemini oluşturduğu ve 19.yy ilk yılından itibaren Güney Kafkasya'ya el koymaya başladığı dönemde yaşananlar yerel ve dış aktörlerin etkinliklerini bir bütün olarak değerlendirirsek gerçeğe daha çok yaklaşabilir, olayları daha doğru anlamlandırmış oluruz. Tüm bu güçlerin 1800-1825 yılları arasında menfaatler temeline göre izledikleri politikalar ve bu politikalar karşısında hemen değişebilen ya da yeniden şekillenebilen tutumları ile bunun bölgeye yansımaları, karmaşıklaşmış gibi gelen olayların açıklanmasında önemli bir belirleyicidir. 18.yy Kuzey Kafkasya'ya nüfuz edip yerleşen Ruslar yüzyılın sonlarına doğru Kafkas sıradağlarını aşarak Güney Kafkasya'ya yerleşmeye başladı. Önceden Himaye anlaşmaları imzalayarak önceden nüfuz ettiği Gürcistan'ı, yerel güç olan Osmanlı ve Kaçar imparatorlukları karşısında koruyucu olarak sahne almış, daha sonra tüm Güney Kafkasya'yı ilhak ederek yutmuştu. Bu ilhak, sadece siyasi ve idari bir ilhak değildi. Gürcü Kilisesini de Rus Kilisesine ilhak edecek, Alban Kilisesini Ermeni Kilisesi ile tek çatı altında birleştirecek derecede kapsamlı idi. Bu gelişmeler karşısında Kafkasya'daki yerel güç olan Osmanlı ve Kaçar İmparatorlukları, Batıda yükselen güç olan Fransa ve İngiltere'den medet ummuştu. Talepleri bu güçlerin Ruslarla olan ilişkilerine göre şekillenmiş, ittifaklar ve savaşlar yapılmıştı. Bunun doğal sonucu olarak, Osmanlı ve Kaçar İmparatorlukları Rus balyozu ile Fransız ya da İngiliz örsü arasında zamanın gerekliliklerine göre şekillenmiştir.

THE CAUCASUS UNDER THE DOMINION OF GREAT POWERS IN THE FIRST QUARTER OF THE 19TH CENTURY

Abstract: To understand the 19th century Caucasus, it is necessary to comprehend the tactics of non-regional expansionist powers, such as France, England, and Russia, which gathered momentum in the course of the rise of the so-called Western modern era, and the situation of the regional powers, namely the Ottoman and Qajar (Iran) empires. If we evaluate the activities of the local and

Geliş Tarihi / Received Date: 02.11.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 10.12.2021

external actors as a whole beginning from the commencement of Russian expansion in the 18th century and the Russian invasion that started in the early 19th century, we can get closer to learn the truth and get the picture more accurately. The interest-based policies adopted by all these powers between 1800-1825, their standpoints that can instantly change or be restructured in line with the policy shifts, and the impact of these shifts on the region are of significance to explain seemingly complex issues. The Russians, who invaded and settled in the North Caucasus in the 18th century, began to occupy the South Caucasus by trespassing the Caucasus Mountains near the end of the century. Russia had become the protector of Georgia against the local powers, namely Ottoman and Qajar Empires, by signing a patro-

nage agreement with her, then Russia annexed the entire South Caucasus. This annexation was not only political and administrative, but it was far-reaching enough to incorporate the Georgian Church into the Russian Church, and to unite the Caucasian Albanian Church with the Armenian Church. To confront these developments, the local power in the Caucasus, the Ottoman and Qajar Empires, sought help from France and England, which were rising power in the West. Their mandates were shaped in accordance with France-England-Russia relations, and accordingly alliances were built, and wars were fought. As an expected result of these conditions, the Ottoman and Qajar Empires were forged by the Russian hammer on the French or English anvil under the pressure of circumstances.

Giriş

19.yy ilk çeyreğinde Kafkasya'da yaşananların anlaşılabilmesi, Fransa, İngiltere ve Rusya¹ gibi bölge dışı yayılcı güçlerin bölgeye olan ilgileri, projeleri ve bölgesel güçler olan Osmanlı ve Kaçar (İran) imparatorluklarının bölgedeki konumları ile doğrudan ilgilidir.² Rusya'nın Güney Kafkasya'ya el koyduğu ve yayılma zemini oluşturduğu dönemdeki İran-Rus ve Osmanlı-Rus savaşlarında yaşananlar, döneme damgasını vuran dış aktörlerin izledikleri kendi milli hedeflerine odaklı, milli menfaatler ekseninde değişken politikalar³ ve etkinlikler ile gerçek anlamını kazanabilir.

Kafkasya için bölge dışı güçler olan ve genel olarak büyük güçler olarak adlandırdığımız İngiltere, Fransa ve Rusya'nın birbirleri ve Kafkasya ile olan ilişkilerinde dönemin konjonktürünü belirleyen üç temel olgu vardır. Bunlardan birincisi; İngiltere, Fransa ve Rusya'nın genel yayılma politikalarının bölgedeki yansımalarıdır. İkincisi, bu yayılcı güçlerin 1800-1825 yılları arasında birbirlerine karşı izledikleri politikalar ve bu politikalar karşısında birbirlerine karşı, menfaat temeline göre şekillenen ve hemen değişebilen tutumlarıdır.⁴ Viyana Kongresi⁵ ile uygulamaya konulan güçler dengesi politikası bunun en somut örneğidir. Üçüncüsü ise bölge dışı

¹ 19. yy başında Fransa, İngiltere ve Rusya Avrupa'da yükselen güçlerdir. Bu güçlerin birbirleri ile doğrudan sınırları yoktu. Fakat her üç devletin de Baltık, Polonya, Balkanlar, Doğu Akdeniz ve Kafkasya'da stratejik hedefleri, buna dayalı politikaları ve çıkarları vardır. Bunlardan Rusya ve Fransa bir kıta, İngiltere ise bir deniz gücüdür. Kırım Savaşı hariç İngiltere ile Rusya birbirleri ile direk savaşmamıştır. İngiltere'nin siyasi tarihini bilenler İngiltere'nin kalıcı bir düşmanı olmadığı gibi kalıcı bir dostu da olmadığını, sadece çıkarları olduğunu, büyük güç olma iddiasındaki diğer rakiplerine karşı, onları birbirine karşı kışkırtarak savaştırmak, onların hedeflerindeki zayıf güçlere destek vererek engel çıkartmak şeklindeki dünya liderliği mücadele stratejisini belirlediğini de bilirler. Bunları dikkate alarak Rusya'nın, Türkiye ve İran ile yaptığı savaşların, İngilizler ve İngiliz politikası bilinmeden tam olarak açıklanamayacağını söylemek, çok iddialı bir tespit olmasa gerekir

² Bu politikanın belirleyici karakterini özetle açıklayabilmek için Ruslar, Avrupa'da Fransızlara karşı İngiliz desteği ararken, İngilizleri Asya'daki Rus yayılma alanlarından uzak tutmak istediğini, Aynı şekilde İngilizlerin de Fransa'ya karşı Rus desteğini istemesine rağmen, Fransız ve Rusları kendi sömürgelerinden ve ticari yolların kontrolünü ele geçirmelerinden uzak tutmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Tüm taraflar birbiriyle olan mücadelelerini kendi menfaatlerini karşılama oranıyla değerlendirmektedir.

³ Rusya'nın da Boğazları elde etme emeli yaygın olarak bilinen bir gerçektir. Ruslar, bu milli politikaları doğrultusunda Boğazların Osmanlı'dan daha güçlü bir devletin eline geçmesini istemez. Bu tür bir gelişme söz konusu olduğu zaman, Rusların Osmanlı'nın yanında durarak gelişmeleri engellemesi, Rus milli politikası gereğidir.

⁴ 1799, 1805-1807, 1812-1815'te Fransızlarla savaşan Rusya, 1807-1812'de Fransa ile ittifak kurmuştur.

⁵ Napolyon sonrası Avrupa'ya siyasi coğrafya ve güçler dengesi bakımından düzen vermek üzere 1 Kasım 1914 tarihi ile 8 Haziran 1815 tarihleri arasında Viyana'da toplanan kongre. Osmanlı Devleti bu kongreye katılmamıştır. Goldfrank, 2003: 1.

büyük güçlerin yayılmacı politikalarını bölgesel güçler olan Osmanlı ve İran imparatorlukları üzerinden yansıtmalarıdır. Bu esaslar ve uygulamaları bilinirse, bölgedeki gelişmelerin şimdye kadar pek dillendirilmeyen perde arkası daha da belirginleşir. Bu çalışmamızda yaşanmışlardan hareketle bir çerçeve çizmeye çalışacağız. Bu çerçeve, okuyucuya geniş bölge ve geniş zaman dilimi konusunda daha reel bir tablo oluşturmak için imkanlar sunabilir.

1. Bölge Dışı Büyük Güçlerin Birbiri İle İlişkileri Ve Kafkasya'ya Olan İlgileri

Batıda yükselen ve günümüzde modern diye adlandırılan⁶ oluşumları ve dönemin gerekliliklerini iyi kavramış olan Rus yönetimi,⁷ 17.yy sonlarından itibaren sürekli olarak kendini reorganize etmişti. Yükselen, yayılmacı bir güç olarak tarih sahnesinde yerini alır ve dört bir yöne yayılarak varlığını göstermeye başlamıştı.

İngiltere ile Rusya arasında 2 Aralık 1734 tarihinde imzalanan “Dostluk ve Ticaret Antlaşması” ile iki gücün ticaret hacmi artış göstermişti. Baltık kıyılarından Rus gemileri ile nehirler üzerinden iç kesimlere nakledilen İngiliz, Hollanda ve Fransız malları Moskova ve Astarhan Hanlığı üzerinden, Hazar Denizi limanlarından Orta Asya'ya sevk ediliyordu. Bu ticaret daha ziyade Ermeni tüccarların elinde idi.

Ruslar Baltık limanlarından artan, ithalat ve ihracat ile dünya ticaretine entegre olurken İngilizlerin öncülüğünde, Kazan'da, Volga Nehrinde ve Hazar Denizi'nde nakliyat yapacak gemiler inşa edildi. Gemiler İngiliz bayrağı taşıyor ama Rus mürettebat tarafından kullanılıyordu. İlk gemi 1741'de Kazan tersanesinde inşa edilerek suya indirildi. İngilizler, Ruslara bir iş ortağından daha çok Fransızlarla olan küresel rekabette askeri müttefik olarak ihtiyaç duyuyorlardı. Ruslar bu ticarete aracılara devre dışı bırakmak ve tek başına kazanç elde etmek için genişleme ve yayılma düşüncesindeydi. 18.yy da Ruslar dünya demir üretiminde birinci sıraya otururken, iç talep az olduğu için üretiminin çoğunu ihraç ediyordu. İngiltere ve Fransa, Rus demirinin en iyi alıcılarındandı. Rusya'nın kaliteli keten ve tahıl üretimi de önemli ihraç maddelerindendi.⁸

İngiltere'de özgürlükler temelinde işçilik ücreti pahalı idi. Rusya'daki serflik sistemi demir, Amerika'daki kölelik sistemi ise ucuz pamuk temin ediyor İngiliz sanayisini besliyordu. Rusya serflik sistemini muhafaza ederken modernleşmeye çalışıyor, Rus askeri potansiyelinin devamlı gelişmesi sayesinde yayılıyordu. Batılı güçler, bu nedenle Rusya'nın Baltık bölgesini yutmasına, Polonya'yı bölmesine hiç ses çıkarmadılar. Ama Rus genişlemesinin Rus hinterlandını aşmaması için de dikkat gösterdiler. Türk-Rus savaşları sırasında Rusların genişlemesine izin verirken, Rus yöneticilerini de izin dışında iş yapmaması için sıkı kontrol altında tuttular. Rusların, Baltık ticaretinde rol alması İngiliz sanayisinin yararına idi. Ama Akdeniz'e uzanmaması gerekiyordu. Katerina'nın “Yunan Projesi”, Küçük Kaynarca Antlaşması ile durdurulmuştu.⁹

Rusya, 18.yy sonlarında Karadeniz'in kuzey sahillerine ve Kafkasya'ya ulaşmış ve Kuzey Kafkasya'ya yerleşerek güneye inebilecek duruma gelmişti. Güneye inerken öncelikle Osmanlı ve İran güçleri ile karşılaşacağını biliyordu. Güneye doğru yayılma stratejisini de ona göre belirlemişti.¹⁰ Öncelikle, Müslüman olan Osmanlı ve İran yönetimine karşılık, onların hakimiyetinde olan Rum, Gürcü, Ermeni gibi Hristiyan unsurları doğal müttefik haline getirmeyi hedefledi. Bunun için Hıristiyanlık, Ortodoksluk gibi alanlarda sistemli çalışmalar yapmış, projeler

⁶ Konumuz gereği dile getirdiğimiz Modernleşme ile aklın mutlak hakimiyetinin egemen olduğu dünya düzenini kast ediyoruz.

⁷ Rusya'da modernleşme için bkz. Kurat, 1987: 242-244.

⁸ Kagarlitsky, 2008: 157-158.

⁹ Kagarlitsky, 2008: 165-170.

¹⁰ Gürcistan'ın ilhaki Gürcüler arasında iyi karşılanmamış, isyanlara yol açmıştı. Çar I. Aleksander bu gibi olayları engellemek için valiliğe, son Gürcü Kralı XII. George'nin karısının akrabası ve Rus ordusunun başarılı generallerinden olan Prens Pavel Dimitrievich Tsitsianov/Sisiyanov'u atadı. Dubrovin, <https://www.litres.ru/nikolay-dubrovin/istoriya-voyny-i-vladychestva-russkih-na-kavkaze-deyateln/chitat-onlayn/#note-m139887383237968>

oluşturmuş ve hedef kitlelere karşı propaganda faaliyetleri yürütmüştü. Kiliseler ve din adamları üzerinden yürüten bu faaliyetlerde, din adamlarını elde etmek için de özel ve öncelikli bir çaba sarf etmişti. Daha sonra Kiliselere ufak tefek bağışlar yaparak cemaati kendine tarafına çekme çabası göstermişti. Rusya, 18-19.yy'da Balkanlarda Ortodoksluğun yanına Slavlığı da yerleştirirken, Kafkasya'da Hıristiyan kimliğini, Rus kimliğinin önüne koyan emperyal bir politika uyguluyordu.

18 ve 19. yy da yaşananlardan ve deneyimlerinden hareketle, Güney Kafkasya'da bu tür politikaların hedefinin Gürcü ve Ermeni cemaati olduğunu kolaylıkla söylenebilir. Ruslar, Güney Kafkasya'da Gürcüler için öncelikle koruyucu olarak sahne almış, daha sonra da Gürcistan'ı¹¹ Rusya'ya ilhak ederek¹² yutmuştu. Bu ilhak, sadece siyasi¹³ ve idari bir ilhak değil, Gürcü Kilisesini de Rus kilisesine ilhak¹⁴ edecek derecede kapsamlı idi.¹⁵

Kafkasya'da etnik kimliğinin yanı sıra dini kimliği ile de adlandırılan birçok kimlik vardır. Ermeni, Rum ve Gürcü gibi adlandırmalar da o dönemde etnik temelli olgular değil din örgütlenmesi temelli olgular olduğunu ve dönemin şartları gereği bu adlandırma ile anılan cemaatlerde dini kimliklerin baskın ve de geçerli olduğunu söyleyebiliriz.¹⁶ Kafkaslarda günümüze ulaşamayan ve bugün yok farz edilen Alban kimliği de bu tarz kimliklerden biri idi. Ruslar, Alban kilisesini Eçmiyadzin'deki Ermeni kilisesine ilhak ederek Ermeni kilisesinin amaçları doğrultusunda Alban kimliği ve medeniyetini de yok etmiştir.¹⁷

Kafkasya'ya hâkim olan İran imparatorluklarından ve diğer büyük güçlerden oldukça etkilenmiş olan Albanlar Hıristiyanlığı devlet dini olarak kabul eden ilk Hıristiyan devleti olmaları

¹¹ Bugün Gürcistan olarak adlandırılan coğrafya o dönemde beş ayrı idari yapıya bölünmüştü. Merkezi Tiflis olan ve Kral tarafından yönetilen Kartvel, merkezi Tellav olan ve Prens tarafından yönetilen Kakhetia, merkezi Kutais olan ve Kral tarafından yönetilen İmeretya, merkezi Guriel olan ve Dayan adı verilen yöneticisi olan Megrelya Beyliği ve merkezi Sohum olan Abhazya Beyliği. Bkz. Dvali, 2019: 20-40.

¹² Gürcistan ile Rusya arasında koruyucu 24 Temmuz 1783 de Kuzey Kafkasya'da Georgy'de bir himaye Antlaşması imzalandı. Gürcistan Kralı Herakles II. Rus himayesini tanıyarak bağımsız dış politikadan vaz geçti. Rusya ise bir saldırı durumunda Gürcistan'ı savunacaktı. İran 1793 yılında Kartli-Kaheti ülkesini işgal edince bölgeyi İran'dan geri alan Rusya Kartli-Kaheti 1801'de, Megrelya'yı 1803'te Rusya topraklarına kattı.

¹³ Rus politikaları gereği Gürcistan'dan çıkartılmak istenen Gürcü prens ve prensesleri çeşitli bahanelerle bölgede kalarak Rus iradesine direnmeye çalışmıştır.

¹⁴ Mezheplerini birleştirme (ittihâd-ı mezhep) iddiası ve maddi yardım vaatleri ile Hıristiyan Gürcü toplumunu Osmanlıya karşı ayaklandırmak için Ruslar bazı din adamlarını devreye sokmuştu. bkz. İlgürel, 2011: 167-167, 169-170. Bu sürecin ayrıntıları için bkz. Dvali, 2019: 82-104. Müslümanların hakimiyetine karşı Ortodoks Rusya'dan medet umanlar, Rusya'nın, kiliselerini birleştirme adı ile değiştirip dönüştürürken kiliselerinin bir kısmını kapatıp, papazlarının bir kısmını işten atmaya başladığını görünce Rus idaresine karşı defalarca isyan ettiler. Her defasında, "Müslüman yönetim hiç olmazsa inancımıza, ibadetimize, kilisemize ve papazlarımıza dokunmuyordu" diyerek şikayetlerini Ruslara iletiler ve zaman zaman, bölgesel de olsa başkaldırıları sürdürdüler.

¹⁵ 1917 Devrimi'nin ilk günlerinde, Gürcü siyasetçiler sorunları Rusya'dan ayrılmadan çözme politikasına vurgu yaptığı günlerde, Gürcü papazlar, Rus papazlarını Gürcü kiliselerinden kovarak milli iradelerini ortaya koyarken bkz. Bilgin, 2021: 127 benzer bir davranış Ermeni kilisesinden gelememiştir. Şüphesiz bunun nedenini ve Ermeni karakteristiğinin durumunu tahlil ederek açıklayabiliriz ama bu makalenin konusu değildir.

¹⁶ Bu tespitin bizim bir iddiamız olarak değil de Ortaçağ'da ve o dönemde bölgede geçerli olan kimlik açıklamaları çerçevesinde değerlendirilmesi, konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından gereklidir. Ayrıca olay ve gelişmeler değerlendirilirken, Gürcü, Ermeni ve Alban kültür ve medeniyetlerinin en önemli ayrırcılarından birinin alfabeleri ve bu alfabe ile oluşturulmuş literatür olduğunu hatırlamakta yarar vardır.

¹⁷ Alban tarihinin, medeniyetinin, kültür ve kimliğinin oldukça ilginç bir tarihi vardır fakat konumuz gereği biz bunlardan Alban kilisesinin Rusların eli ile ortadan kaldırılmasına değineceğiz. M.Ö. III yüzyıl başlangıcında kurulduğu bilinen Alban Devleti Hristiyanlığı devlet dini olarak kabul etmiş devlettir. Albanların siyasi varlığı ortadan kaldırıldığı gibi medeniyetleri de başkaları tarafından sahiplenilmiştir. Rusların desteği ile Alban mirasını gasp eden Ermenistan, birkaç yıl önce Ermeni Devletinin Hristiyanlığı kabul eden ilk devlet olduğu iddiası ile 2021 yılında bu kabulün 1700. Yılına dünya çapında etkinliklerle kutlamıştır. Kafkasya'da uzun süre hakim ve etkin olan İran imparatorlukları ve diğer büyük güçlerden oldukça etkilenmiş olan Albanlar Hz. Ömer döneminde Müslümanlıkla tanışmışlardı. Müslüman Araplar 647 yılında Derbent'i feth ettiğine göre bu yıl aynı zamanda Alban topraklarının Araplar tarafından fethinin tamamlandığı yıl olarak kabul edilir. Albanlar Hz. Ömer döneminde Müslümanlıkla tanışmışlardı. Müslüman Araplar 647 yılında Derbent'i feth ettiğine göre bu yıl aynı zamanda Alban topraklarının Araplar tarafından fethinin tamamlandığı yıl olarak kabul edilir. Bu konuda Bkz. Efendiyev, 2010: 21-33. Albanlar için ayr. bkz. Kalankatlı, 2006.

nedeniyle, Hıristiyanlığın gelişim sürecinden de oldukça etkilenmişlerdir. Hıristiyanlığın Monofizit ve Diofizit şeklindeki itikadi ayrılığına göre Albanlar ve Gürcüler Diofizit, Ermeniler ise Monofizitti. Alban kilisesi daha sonra Roma'dan ayrılıp Monofizitliğe seçmiş ve daha sonra kendi bağımsız kilisesini kurmuştur ve Ganzasar Kilisesini kendilerine merkez edinmişti.¹⁸

Günümüzde Diofizit olan Albanlar Gürcüler arasına karışmış, Monofizit olan Albanlar ise Ermeniler arasına karışmıştır. Gregoryenliği kabul etmeyerek Müslüman olan Albanlar ise soyadlarının önüne koydukları "Melik" sözünü kullanmışlardır. Kafkasya Rus işgaline girdiğinde Ruslara büyük hizmetleri dokunduğu için Eçmiadzin Katoligosluğuna getirilen Nerses'in çabalarıyla Alban Kilise organizasyonu 1836'da Rusların eli ile lağvedilerek Eçmiadzin'e bağlanmıştır.¹⁹ Daha sonra da farklı alfabesi olan Albanlara ait tüm belge ve yazma eserler, Ermeniler tarafından imha edilirken mimari eserleri Ermeni ya da Gürcü mimarisi olarak sahiplenilmiştir.

Rusya'nın hedef alanlardaki Müslüman halklara karşı da belli bir stratejisi vardı. Bu konudaki en büyük yardımcısı ise, yine din adamları ve din adamı kimlikli cemaat liderleri ile kanaat önderleri idi. Elde ettikleri din adamları vasıtası ile Çarın ülkesinde kanunlar ve adaletli bir yönetim olduğunu, İslamiyet'in de Müslümanlara bu tür yönetimlerde yaşamayı önerdiği şeklindeki yorumları ile Müslüman kitleyi Çar yönetimine ısındırmaya uğraşmışlardır.

Kafkas sıradağlarını aşarak Güzey Kafkasya'ya yerleşmeye başlayan Ruslar, daha önce himaye anlaşmaları imzalayarak nüfuz ettiği Gürcistan'ı ilhak ettikten sonra, Gence Han'ı Cevat Han'a yazarak Gence'nin eskiden Gürcistan'a bağlı olduğu iddiası ile teslim olmasını istemişti. Rus birlikleri, teslim olmayıp direnen Gence Hanlığına, 3 Ocak 1804'te saldırdı. Kanlı savaşlar sonucu Gence Hanlığı tasfiye edildi ve adı değiştirildi. Gence Hanlığı "Elizavetpol Bölgesi" olarak Rus İmparatorluğu'nun bir parçası oldu. 1804 de İmereti-Guria'nın ilhakı da tamamlanmıştı.²⁰

Bu gelişmeler üzerine İran yönetimi, Rusya tarafından ilhak edilen topraklarını geri alma arzusu ile harekete geçebilmek için destek arıyordu. Rusya, Güney Kafkasya'ya yerleşirken İran'a hakim olan Kaçarlar, Rusya'ya karşı, diğer emperyalist güçler olan Fransa ve İngiltere'den destek arayışındaydı. Bu arayış Fransa ve İngiltere'nin birbirleri ve Rusya ile olan ilişkilerine göre şekillenip, karşılık bulmuş²¹ ve bu üç gücün birbirine karşı olan ilişkilerine göre işlemişti.

19.yy başında İran'da, Kaçar hanedanının ikinci hükümdarı Feth Ali Şah (1797-1834) ve veliahdı olan Abbas Mirza, Güney Kafkasya'ya inerek topraklarına tecavüz eden Ruslara karşı batıdan müttefik edinmek için çalışıyordu. İngilizlerle sonuçsuz görüşmeden sonra Fransızlara baş vurdu. Napolyon, 4 Mayıs 1807 de Finkenstein kalesinde İran-Fransız Antlaşmasını onayladı ve yaverlerinden General Gardane başkanlığında bir misyonu (1807-1809) İran'a gönderdi.²² Anlaşmanın 2. ve 4. Maddeleri İran'ın toprak bütünlüğünü garanti ederken, diğer maddeler İran'ın elinden alınan Gürcistan'ın Ruslar tarafından boşaltılıp iade edilmesi, İngiliz İran ilişkilerinin kesilmesi, Fransızların İran ordusunu modernize etmesi ve İran-Afgan iş birliği ile Hindistan'ı işgal etmeyi düşünen Fransa'ya gerekli desteklerin verilmesi gibi maddeler içeriyordu.

¹⁸ Efendiyev, 2010: 56-57.

¹⁹ Efendiyev, 2010: 58-67.

²⁰ Tüm bu gelişmeler olurken Gürcistan'da prensler ve bağlı halk bu işgale, isyanlarla cevap veriyor, fakat başarılı olamıyordu. Bir kısım siyasi ve dini lider yakalanmaktansa yurt dışına çıkıp, dışarıdan Gürcistan'ın bağımsızlığı için mücadele etmeyi tercih etti. Başta Osmanlı İmparatorluğu ve İran olmak üzere tüm Avrupa'ya yayıldılar. Bu komitelerin son 1. Dünya Savaşı esnasında Alman İstihbaratı ve Teşkilât-ı Mahsusa ile ortak bir kısım faaliyetlerinden haberdarız.

²¹ 1800 de İngilizler, Rusya'nın Fransız yanlısı politikasına karşı, Kaçarlarla Rusya'ya karşı bir anlaşma imzalamış. İngilizlerin endişesi yayılmacı Ruslar ve Fransızların Hindistan'a uzanması idi. Rus Çarı I. Paul bir suikast ile öldürülünce yerine geçen 1. Aleksandr, Rusya'nın Güney Kafkasya'da yayılmacı politikasına devam etti. Bu durumda İran elçileri Avrupa'da destek aramaya başladılar.

²² Calmard, 2012: 292-297.

İran'daki Kaçar hanedanının Fransa ile bir ittifakı Napolyon'un hem İngiliz hem de Rus çıkarlarına karşı İran'ı kullanma ve İran üzerinden Hindistan'ı elde etme düşüncesi idi. General Antonie Gardane başkanlığında 70 kişilik bir Fransız askeri heyeti İran ordusunu modernize etmeye başladı. Modern sisteme göre kurulan birlikler, Rusların Erivan Hanlığına saldırısını bertaraf etmede önemli bir başarı gösterdi. Fakat sadece iki ay sonra Fransa ve Rusya arasında ateşkes ve ardından 7 Temmuz 1807 tarihinde imzalanan Tilsit Antlaşması, Fransızların İran'a olan taahhütlerinin çoğunu askıya almasına yol açtı. Tilsit Antlaşması Osmanlı için de benzer tehditler içermekteydi. Ama asıl önemli olan bu anlaşma ile İngiliz-Rus ilişkilerinin bozulması idi.

Tilsit sonrası, Rus - Fransız ittifakı İngiltere'yi sıkıştırmıştı. Napolyon Fransa'sının İran'a yerleşerek İran üzerinden Hindistan'a ulaşma ihtimaline karşı İngiltere, Kaçar Hanedanı yönetimindeki (1794-1925) İran ile tekrar ilişkiye geçti. İran yönetimi de son gelişmelerin sonucu, İngiltere'nin desteğine ihtiyaç duyduğu için 15 Mart 1809'da bir ön ittifak Antlaşması imzaladı. Daha sonra kesin antlaşmaya döndürülen bu anlaşmaya göre İngiltere, 60.00 kişilik bir İran ordusu eğitip donatacaktı. Dönemin gerçeğine göre, İngiliz-Rus ilişkilerin bağlı işleyecek olan bu anlaşma, İngiltere'ye karşı Fransız ve Rus ittifakı dönemlerinde farklı, Napolyon'un seferi sırasında İngiltere ile Rusya arasında bir ittifak olduğu dönemlerde farklı işlemiştir.

Bölgeye İngiliz ve Rus ilişkileri merkezli bakarsak²³ İngiliz-Rus rekabet bölgeleri arasında Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Asya olduğunu görebiliriz. İngiltere güneye incek olan Rusya'nın, Akdeniz ve Hindistan için tehdit oluşturacağını farkında idi. Bu nedenle İran üzerinden Basra Körfezine ulaşacak olan Rusların, Hindistan için tehdit olacağı düşüncesi ile İran'ı, Mora üzerinden Boğazlardan ya da Doğu Anadolu-İskenderun'dan Akdeniz'e inme konusunda Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ni tampon olarak kullanmak politikasını belirlemişti. Rusya ve İngiltere'nin Kafkasya'daki çekişmesi, İran kadar Osmanlı Devleti üzerinden yürütülüyordu.²⁴

Avrupalı güçlerin kışkırtması ile Osmanlı Devleti, Rusya ile 1806-1812 yılları arasında sürecektir yeni bir savaşa başlamıştı.²⁵ Napolyon'un Rusya üzerine yürümesi ile Rusya ile Osmanlı arasında 1806-1812 yılları arasında devam eden savaş, Bükreş Antlaşması ile sonuçlandı. Savaş sırasında Rusya'nın eline geçen bazı topraklar Osmanlı Devleti'ne iade edilirken, Anapa Kalesi de geri verildi.

Rus-İran anlaşmazlığı Fransa aracılığıyla çözülürken İran da İngiltere'ye karşı Fransa ile iş birliği yapacaktı. Rus-İran çatışması kesintiye uğrarken Fransızlar da İran ordusunu modernleştirmeye çalışıyordu. Modern sistemde eğitilen ve donatılan 3 tabur hazırlanmıştı. Fakat Fransız arabuluculuğuna rağmen İran-Rus görüşmelerinden istenen sonuç alınamamıştı. Bu durum Şah'ın Fransızlara karşı duyduğu güveni de sarstı ve Sir Harford Joney başkanlığında bir İngiliz Misyonunun İran'a gelmesine ve General Gardane'nin İran'dan ayrılmasına vesile oldu.²⁶

2. Büyük Güçlerin Karşısındaki Bölgesel Güçler

Bu süreçte Kafkasya'da dikkate değer olaylardan ilki 1804-1813 Rus-İran Savaşı idi. İran tarafının yenilgisi ile sonuçlanan bu savaş sona erdiren Gülistan Antlaşması ile İran; Dağıstan ve Gürcistan'ın tamamı olan Kartlı, Kaheti, Samegrelo, İmeretya ile Abhazya'nın Rusya'ya ilhakını kabul etmek, Azerbaycan'ın Bakü, Karabağ, Gence, Şirvan, Şeki, Derbent ve Küba hanlıklarının

²³ Benzer şeyler Fransız-Rus ve Fransız-İngiliz ilişkileri için de söylenebilir.

²⁴ Napolyon, İngiltere'nin zenginlik kaynağı olan Hindistan'a ulaşmayı planlıyordu. Bunun için III. Selim döneminde Osmanlı ile iyi ilişkiler geliştirmiş, fakat 1798 tarihinde Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesi bu ilişkiler kesintiye uğratmıştı.

²⁵ 17 ve 18. Yy da Karadeniz çevresi ve Güney Kafkasya'da Osmanlı ve Rus kuvvetleri üstünlük saptamak için 1. Defa (1676-1681), 2. Defa (1686-1700), 3. defa (1710-1713), 4. Defa (1735-39), 5. Defa (1768-1774), 6. Defa (1787-1791) olmak üzere birçok kez savaşmıştır.

²⁶ Calmard, 2012: 292-297.

bir kısmını kaybetmişti. Ayrıca Rusya Hazar Denizi'nde münhasıran donanmaya sahip olma hakkına sahip olmuştu.

İngiltere'nin, arabuluculuk yaparak, devredilen eyaletlerin diplomatik yollarla kolayca geri alınacağını söyleyerek Şah'ı etkilemesi sonucu imzalanana²⁷ Gülistan Antlaşmasında aracılık etmesinin²⁸ gizemini ise İngiliz-Rus ilişkileri ve bunun İngiliz-İran ve İngiliz-Osmanlı ilişkilerine yansımaları üzerinde daha geniş bir çalışma yaparak açıklanabilir. Makale konumuzun sınırları çerçevesinde şimdilik buna değinmekle yetineceğiz.

İran-İngiliz ilişkileri Mart 1812 de Rusya'ya karşı bir askeri ittifaka dönüşürken, İngiltere Rusya ile sürdürülecek savaşın üç yılı için finans sağlamış, Hazar Denizi'nde bir İran donanması kurma sözünü vermişti. 50 bin kişilik bir İran ordusu kurulacak, Dağıstan ve Güney Kafkasya'da ki İran toprakları geri alınacaktı. İran ordusunu modernize etmek üzere 350 kişilik bir ekip işe başlamıştı. İngiliz subayları, İran ordusunu eğitip modernize ederken, İngiliz doktorlar saray ve çevresinde etkili olmuştu. İngiltere de sarayı sübvansede edip, İran'ı borçlandırarak ülkenin mali kontrolünü ele geçirdi ve İran'ın tüm şehirlerinde İngiliz konsoloslukları kuruldu.²⁹

Rusları 1812'de Osmanlı ile imzaladığı Bükreş Antlaşması'ndan sonra 1813'de İran ile imzaladığı Gülistan Antlaşması Rusya'nın bölgedeki gücünü daha da artırmıştı³⁰ Bölgenin Napolyon sonrası Fransa'nın boşluğunu İngiltere doldurdu. İran yönetimini Rusya'ya karşı kışkırtırken ordusunu da eğitip silahlandırıyor. Feth Ali Han ve Mirza Abbas, İngiltere'den aldığı destekle ordusunu modernize etme çabasını sürdürdü.

Konumuzun sınırları içine giren dönemde açıklamamız gereken diğer bir durum da 1815 Viyana Kongresi sonrası uluslararası sistemde kurulan düzendir. 1 Kasım 1814 - 9 Haziran 1815 tarihleri arasında toplanan ve Osmanlı Devleti hariç Avrupalı liderlerin katıldığı Viyana Kongresi'nde, Napolyon Savaşları sonrası Avrupa'ya yeni bir nizam vermek ve bu nizamın sürekliliğini sağlamak için görüşmeler yapıldı. Varılan mutabakatın konumuzla ilgili özü, kongrede temsil edilen Avrupalı güçlerin, aralarındaki güç dengesinin korunması için anlaşmış olmalarıdır. Güçler dengesi uzlaşmasına göre hiçbir güç, rakiplerine eş değer parçalar ikram etmeden, tek başına bir pastayı yiyemeyecekti. Pastadan pay isteyen ya diğerlerine pastadan pay verecek ya da eş değer bir payı başka bir bölgeden yemesini kabul edeceklerdi. Başka ayrıntıları da olan güçler dengesi gereği, ileride toplanacak olan kongrelerde, masaya konacak yeni pastalar, belirttiğimiz ilke izlenerek sahibini bulabilecekti. Güçler dengesini bozan bir gelişme olur ise, güçler dengesini oluşturan diğer güçler müşterek bir müdahale ile dengeyi bozan veya bozacak olan durumları düzeltilecekti.³¹ Viyana Kongresi, günümüzdeki Birleşmiş Milletler Teşkilatı'na uzanan uluslararası ilişkiler sisteminin ilk modern versiyonu idi.³²

Konuyu, olayın veya olaylar dizisinin ötesine taşıyarak bütünüyle açıklayabilmek adına Osmanlı ve İran gibi yerel, ama Ortaçağın devamı olan iki imparatorluğun kaderi ile Modern çağın Dünya hâkimiyeti iddiasında olan üç yayılcı gücünün, iç içe girmiş bir şekilde devam eden mücadelesi çerçevesi içinde konuyu açıklarken dikkat çekmek istediğimiz nokta, Balkan

²⁷ Tarasov, 2013.

²⁸ Benzer bir tabloyu 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası için de çizebiliriz.

²⁹ İleriki yıllarda Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yabancı konsolosluklar yaygın bir şekilde açılacaktır.

³⁰ Uluerler, 2012: 313.

³¹ Viyana'da varılan anlaşmada son paylar, sahiplerini bulurken, dengeyi belirleyen son durum üzerinde kabullenmeler de sağlanmıştı. Henüz paylaşımında konu edilmemiş bölge ve devletler ise, serbest çekişme alanı olarak cazibesini sürdürmekteydi.

³² Bu sistemin işleyişini özetle açıklamak için bölgedeki Rus-İngiliz ilişkilerine bakmak yeterlidir. Rusya ve İngiltere bölgede çekişme ve çatışma halindedir. Fakat gücün en yüksek kademeleri bu çekişme, çatışma ve ciddi çelişkilere rağmen, sonuçta müttefik olarak hareket etmektedir. İngilizlerin Gülistan Antlaşmasında aracılık rolü tesadüfi değildir. Benzer çelişkiler yumağının 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı sürecinde de ortada yuvarlanması ise sürekliliğin sadece zamansal boyutu bakımından değil, süreçleri görmezden gelmeyi itiyat eden Türk tarih araştırmacıları için de önemlidir.

coğrafyasında olduğu gibi Kafkasya coğrafyasında da yaşananların sadece yayılmacı bir güçle, yerel güçler arasındaki mücadeleden ibaret olmadığını, olayların arka planında diğer yayılmacı güçlerin birbiri ile mücadelesinin de söz konusu olduğu ortaya koymak gerekliliğidir.

Napolyon sonrası Avrupa'ya yeni nizam vermek için toplanan Viyana Kongresi öncesinde İngiltere; İran, Kafkasya ve Osmanlı, coğrafyasında, siyasi ve askeri çalışmalarını hızlandırdı. Çünkü Napolyon sonrası bu coğrafyada oluşan boşluk, Rus yayılmacılığının da hedef alanı idi. Rusya kuzeyden güneye doğru ilerlerken İngiltere de bu yayılmaya, güneyde tampon devletler oluşturarak set çekmeye çalışıyordu. İngiltere güney İran'da Napolyon'dan boşalan etki alanlarını doldurmuştu. Ayrıca Napolyon Rusya'ya saldırdığı için İngiltere ile Rusya arasında ortak düşmana karşı bir ittifak vardı. Emperyalist güçlerin "böl ve yönet" ilkesi gereği, mevcut ilişkileri ortaya çıkartıp kullanması, rekabet halinde olan emperyalist güçlerin bölge devletleri veya halkları birbirine karşı kışkırtması, bunlar arasında savaş çıkartıp kontrolü ele geçirme çabası, bölgede yaşananları açıklamak için yeterli idi.

19.yy başlangıcında Rusya'da da önemli bir değişiklik yaşanmıştı. I. Alexandr (1801-1825)'in ölümünden sonra yerine geçmesi gereken veliaht Konstantin, tahtan feragat ettiğini açıkladı. Yerine kendinden 19 yaş küçük olan kardeşi I. Nikolay (1825- 1855) geçti. 26 Aralık 1825'de ordu I. Nikolay'a sadakat yemini ederken, yaklaşık 3.000 kişilik bir muhafız kuvveti, tahtan feragat ettiğini açıklayan Veliyaht Konstantin lehine bir askeri darbe düzenlemek istedi.³³ Rusya'da Çar'a karşı ilk askeri ihtilal teşebbüsü, Aralık 1825'de gerçekleştiği için, teşebbüsü yapan ve onların yenilik taleplerini destekleyenler, Rus literatüründe Decabrist (Aralıkçılar) olarak anılmıştır.³⁴ İsyanın liderleri, arasında çıkan anlaşmazlığa rağmen, taleplerinde ısrar ettiler ve üzerlerine gönderilen askeri birliklere yenildiler. İsyanın liderleri idam edilirken, katılanlar hapis ve sürgünle cezalandırıldılar.³⁵

Balkanlar ve Kafkaslardan güneye inmeyi hedefleyen Rusya için Osmanlı Devleti doğrudan hedef idi. Güçler dengesi görüşmelerinde Yunanistan ve Balkanlar için belli mutabakatlar sağlanmıştı. Fakat Güney Kafkasya ve İran için henüz mutabakat söz konusu değildi. Günün gelip bu bölgeler paylaşılmak üzere masaya konduğu zaman, her iki taraf da elinin güçlü olmasına çalışıyordu. İngiltere, Osmanlı ve İran'ı Rusya'nın yayılmacılığı karşılığında tampon olarak kullanma düşüncesinde idi. Fakat, Viyana Kongresi sonrası geçerli olan, güçler dengesi bozulmaması için rakiplerin eş değer parçalara sahip olma prensibi geçerli idi.

Viyana Konferansını takip eden yakın dönemde Osmanlı Devleti'nde de birçok önemli gelişme oldu. Bunların en önemlisi Yunan İsyanı (1821-1829) idi. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı ortadan kaldırılmış, yerine Asakir-i Mansure adlı bir ordu kurulmuştu. Fakat bu yeni sistem henüz oturmamıştı. 6 Temmuz 1827 tarihinde Londra'da toplanan Rusya, İngiltere ve Fransa, Yunanistan'ın kurulması konusunda kendi aralarında bir anlaşma imzalamış ve bunun gereği olarak Rus, İngiliz ve Fransız birleşik donanması, 20 Ekim 1827 de 4 saat süren bir saldırı ile Navarin'de Osmanlı donanmasını yakmıştı. Bu gelişmeler olurken Osmanlı Devleti, Rus-İran savaşında karşı tavır belirleyecek bir durumda değildi. Bu savaşlar için, Rusların Avrupalı güçlerden habersiz hareket ettiğini düşünmek tarihi bazı gerçekleri yok farz etmekle mümkün olabirdi. Çünkü Viyana konferansı sonrası varılan mutabakat gereği Osmanlıya karşı yürütülen tüm savaşların öncesi ve sonrasında Avrupa'da güçler dengesi anlaşmalarında taraf olan İngiltere, Fransa ve Rusya arasında bir mutabakat sağlandığını biliyoruz.

³³ Curtiss, 1965: 12-20.

³⁴ Walicki, 2009: 111-112. Tolstoy, 2017: 5-7.

³⁵ Curtiss, 1965: 17- 26 Aralık 1825'deki darbe girişiminde 579 kişi tutuklandı. Soruşturma sürecinde bunların bir kısmı serbest bırakıldı. Mahkemede toplam 531 kişi yargılandı. Bunlardan 35 ölüm cezasına mahkûm edildi. Fakat Çar sadece 5'inin ölüm cezasını onayladı. Diğerleri ise ömür boyu Sibiry'a da sürgün ve çalışma cezasına dönüştürüldü.

İran, Güney Kafkasya'daki topraklarının Ruslar tarafından elinden alınmasını kabullenemiyor ilk fırsatta geri almayı umuyordu. Bunun da İngiliz desteği ile mümkün olabileceğini düşünüyordu. 1826-1827, İran-Rus Savaşı esnasında Pers sarayı ve ordusunda İngiliz danışmanları ve subaylarının bulunduğu yaygın olarak bilinen bir gerçektir. Hatta Güney Kafkasya'yı geri alacak bir saldırı için Kaçar sarayını İngilizler teşvik etmişti.³⁶ İngiltere, Rusya ile savaşa hazırladığı İran'ı cömert denilecek şekilde finanse etti ve ordusunu eğitti. Fakat savaş başladıktan sonra, İran'a söz verdiği gibi Rusya'ya karşı bizzat savaşa girmede.

İngiltere'nin I. Nikolay'ın tahta çıkışında meydana gelen Dekabrist (Aralıkçı) İsyanını Rusya'da güçlerin mücadelesi ve isyanların başlangıcı olarak sunan propagandalarının etkisinde kalan Kaçar hanedanının şehzadesi ve İran ordusu başkomutanı Abbas Mirza (1789-1833) 1826 yılı Temmuz ayında 60 bin kişilik ordusu ile Gülistan Antlaşması'nı ortadan kaldırarak ani bir tarruzla Rus hududunu geçmişti. İran ordusunun ani saldırısı, az sayıdaki Rus birliklerini zor durumda bıraktı. Fakat İran birliklerinin Temmuz-Ağustos aylarında elde ettiği geçici başarılar uzun sürmedi. Emrindeki yetersiz birlikler dağılınca General A. Yermolov, Petersburg'dan yardım istedi.

Decabrist (Aralık) ayaklanmasına katıldıkları için sürgüne gönderilen birlikler Kafkasya'ya gönderilmişti.³⁷ Sürülen 70 subay ve 3.000 er diğer Rus birlikleri ile birlikte faal olarak savaşa katıldı. Dekabrist subayların derin askeri bilgileri, askerlerin deneyimi ve savaşa hazırlığı, Rusların galibiyet için önemli faktörlerden biri idi. İran ordusu Gülistan Antlaşmasını askıya alıp sınırı aştıktan sonra, Güney Kafkasya'daki Hıristiyan unsurlar arasında bir Haçlı ruhu uyandırıp İran saldırısına karşı Kafkasya'da yeterli kuvveti bulunmayan Rus askerleri yanında gönüllü direniş göstermeleri sağlanmaya çalışıldı. Bu konunun en ateşli militanı Tiflis'teki Ermeni Piskoposu Nerses Aştaraketsi³⁸ idi. Nerses Aştaraketsi'nin savaştaki rolü büyüktü.

Güney Kafkasya'nın her yerinden Rusların yanında savaşmak üzere gönüllü Ermeni müfrezeleri kurulmasını teşvik edip çalışan Nerses Aştaraketsi, 17-30 yaş arasında 117 gönüllü Ermeni gençlerinden oluşan ilk Ermeni Gönüllü birliğini de Mart ayında Tiflis'te organize ederek öncü oldu. Bu Ermeni gönüllü müfrezelerinin kendi tüzükleri, ulusal bayrakları ve Ermeni komutanları vardı. Sadece Tiflis gönüllülerinin sayısı 600'e ulaşmıştı. Nerses Aştaraketsi'nin bu ateşli Rus taraftarlığı Kafkasya'daki Rus istilacılığının önder asker yöneticileri tarafından taktille karşılanmıştı.³⁹

3 Eylül 1826'da ünlü Ermeni general Madatov komutasındaki bir Rus müfrezesi, Şamkhor yakınlarındaki 10.000 kişilik Abbas-Mirza askeri birliğine saldırdı ve onları bozguna uğrattı. Böylece, 1826 sonbaharında, Rus birlikleri, Ermeni gönüllü birliklerinin aktif katılımıyla, Transkafkasya'yı işgal eden İran birliklerine karşı parlak zaferler kazandı. 1827 Yermolov'un

³⁶ Baddeley,1908: 81. İngiliz ajanlar, Dekabristlerin ayaklanmasından sonra, Rusya'da taht kavgaları ve karmaşa başlamış olduğu haberleri yayıyordu. Rusları Transkafkasya'dan kovup kaybedilmiş bölgeleri geri almak için en uygun zaman olduğu konusunda şahı ikna etmeye çalışmaktaydı.

³⁷ Curtiss,1965: 19. 17 Şubat 1826'da Çar, Moskova ve Grenadier alaylarının 1331 askerini, suçlarının cezasını çekmek üzere Kafkasya'ya göndermişti. Daha sonra başka sürgünler de onlara katıldı. Bu alay 1826-1828 İran-Rus ve 1828-29 Osmanlı-Rus savaşlarında başarıyla görev yaptı ve 320 askeri bu savaşlarda öldü.

³⁸ 13 Şubat 1770'te Aştarak kentinde doğdu. Bir rahip olan Ter-Harutyun Şahazizyan'ın oğluydu. Annesi Susambar, Byurakan köyünden bir Ermeniydi. Başepiskopos Nerses Aştaraketsi, Ermeni Ulusal Kurtuluş hareketinin öncüsü olduğu kadar, önemli bir kültürel ve dini şahsiyetti.1811'den 1830'a kadar Tiflis,1830'da Paskeviç'in emriyle hizmetlerine devam etmesi için Basarabya Piskoposluğuna atandı. Daha sonra Nor ve Nahcivan Piskoposluğu yaptı.1828-1829'dan itibaren Başepiskopos Nerses Aştaraketsi İran ve Türkiye'den Ermeni göçünü organize etti. Bu dönemde Erzurum eyaletinden yaklaşık 90.000 Ermeni göçürülerek, Ahıska ve Ahılkalaki bölgelerine yerleştirildi. 1843'te Nerses V Aştaraketsi, Tüm Ermenilerin Yüksek Patriği ve Katolikosu seçildi ve takdis edildi.13 Şubat 1857'de, 87 yaşındaki Ermenilerin Katolikosu Nerses V Aştaraketsi, Gürcistan'daki Tiflis'teki Ermeni Apostolik Ortodoks Kutsal Kilisesi Piskoposluğu'nun ikametgahında vefat etti. Eçmiadzin de gömülüdür.

³⁹Paskeviç; Erivan Hanlığı üzerine yapılan seferde Erivan bölgesinde yaşayan Ermenilerin söz verdikleri gibi öncü birliklere bol miktarda erzak sağlamakla kalmayacaklarını bildirirken, Ermeni Başpiskopos'u Nerses Ermeni Ruslar için istikrarlı bir şekilde, örnek olacak sadakatlerini gösteren Ermeni halkının, Rusya'ya bağlılığının sarsılmaz olduğunu söyleyerek, halkının sadakat ve gayretine kefil olduğunu bildiriyordu. Potto, 1888: 287.

yerine atanan General Paskeviç'in komutasında Rus taarruzları yeniden başladı. Paskeviç takviye kuvvetlerle, sadece İranlıların ilerlemesini durdurmakla kalmadı, aynı zamanda onları ele geçirdikleri bölgelerden de sürdü.⁴⁰

Güney Kafkasya'daki Ermeniler, Rusları destekliyor, İran'a karşı Rus saflarında gönüllü savaşıyorlardı. Gönüllü Ermeni birlikleri, Paskeviç komutasındaki Rus askeri birlikleri ile İran şehirlerine yapılan saldırılara da katılmıştı. 8 Haziran 1827 de Ermeni gönüllü müfrezeleri General Benkendorf'un komutasındaki Rus birlikleri Erivan Hanlığı sınırını geçerek Celaloğlu (şimdi Stepanavan) - Hamamlu-Aştarak yolu üzerinden Eçmiyazin'e ulaştılar. Ardından Erivan Kalesi kuşatıldı. Kısa bir ateşkes ilan edildi. Fakat Abbas Mirza Ağustos'ta ateşkesi ihlal ederek Eçmiadzin'e yürüdü. Toparlanan Ruslar 25 Eylül'de tekrar Erivan'ı kuşattı ve Ruslar 1 Eylül'de Erivan kalesine girdiler. Başarısında dolayı General Paskeviç "Erivan Kontu" ilan edilerek ödüllendirildi. Bu savaşta başarılarından dolayı Tiflis Piskoposu Nerses Aştaraketsi'ye de övgüler yağdı.

Erivan'ı ele geçirdikten sonra Rus birlikleri dağılan Kaçar kuvvetlerinin ardına düşerek ilerledi ve 13 Ekim'de Tebriz'e girdi. Ardından da Khoy'u, Salmast'ın bazı bölgelerini ve yerleşim merkezlerini ele geçirdi. Devam eden Rus ilerlemesi ile Erivan'dan sonra Tebriz de Rusların eline geçmiş Tahran tehdit altındaydı. İranlılar barış istemeye mecbur kaldı. Bu talep Ruslar tarafından kabul edildi ve 10 Şubat 1828 tarihinde Tebriz'den Tahran'a uzanan yol üzerindeki Türkmençay Köyü'nde barış antlaşması imzalandı. Bu anlaşma ile İran 20 milyon ruble savaş tazminatı ödemek ve bazı topraklarını da Rusya'ya terk etmek durumunda kaldı.⁴¹

Savaş süresinde Ermeniler, din adamların bayraktarlığı ile Rus yönetimine sadakat ve gönüllü Rus taraftarlığı sergilediler. Bu durum İran topraklarında bulunan Ermenileri de etkilemiş ve Rus ordusunun işgal ettiği bölgedeki Ermeniler Rus ordusunu bir kurtarıcı olarak karşılamışlardı. Bu tutumları Rus işgaline uğrayan ve henüz uğramamış İran topraklarında ihanet olarak karşılanmış ve Rus yanlısı Ermeniler cezalandırılmaya başlamış, tüm Ermeniler ise şüpheli konumuna düşmüştü. Fakat gelişmeler Rus siyasetinin istediği şekildeydi. Böylece İran'dan göçürülecek Ermeniler ile Rus toprağı haline gelmiş Kafkasya'daki Hıristiyan nüfusunun oranı yükselmeye başlamıştı. Firuz Kazımzade'nin değerli incelemelerinden biri olan "İran'da Nüfuz Mücadelesi Rusya ve İngiltere Arasında Diplomatik Çatışma" adlı eserinin 3. Bölümünün başında İngiltere ve Rusya gibi iki devasa gücün Güney Kafkasya'daki çekişmesi için özetle İran'ın St. Petersburg ve Londra'nın baskısı altında olduğunu, İran'ın Rus çekici ile İngiliz örsünün arasına yerleştirildiğini, zarar vermektten başka bir sonuç vermeyecek sorunlara sürüklendiğini açıklar.⁴² 1828-29 Osmanlı Rus Savaşında Kafkas Cephesi'nde de benzer sahneler yaşanmıştı. Biz de Kazımzade'nin tespitine "Osmanlı" kelimesini ekleyerek Osmanlı ve İran'ın Rus çekici ile İngiliz örsü arasına yerleştirilip, zarar vermektten başka hiçbir sonuç vermeyecek sonuçlara sürüklendiğini söyleyebiliriz.

1826-1828 Pers Savaşı'nın ateşi henüz sönmemişti. Ancak Avrupa'daki siyasi koşullar, Rusya için Osmanlı ile çatışmayı kaçınılmaz kılacak şekilde gelişti. Rusya ile Osmanlı arasında tırmanan gerilim, Rusya'nın Balkanlar ve Kafkaslardan cephele açarak Osmanlı üzerine yürüme kararı vermesi ile sonuçlandı. İran'ı anlaşmaya mecbur eden Paskeviç, bu kararı henüz bilmiyordu. 22 Şubat 1828 de Türkmen Çayı Antlaşması'nın imzaladığı günlerde Kafkas birliklerinin

⁴⁰ Potto, 1888: 140-150.

⁴¹ Yeşilot, 2008:187-199.

⁴² https://wyscvh632i403omurty2mpo5qy-adv7ofecxzh2qqi-statehistory-ru.translate.google/books/Firuz-Kazem-Zade_Borba-za-vliyanie-v-Persii--Diplomaticheskoe-protivostoyanie-Rossii-i-Anglii/5

yeni askeri operasyonlara hazırlanması ile ilgili gizli emirleri taşıyan kurye Tebriz'e vardığında, Kont Paskeviç⁴³ Erivansky⁴⁴, Tiflis'e gitmek üzere Tebriz'den ayrılmıştı. Tebriz'de başkomutanı bulamayan kurye, geri döndü ve ancak 20 Mart'ta Paskeviç'e ulaştı. Paskeviç gönderilen evrakı okuduktan sonra, Tiflis'e gitti ve İran'dan dönen tüm alayların Tiflis'e gitmesi için bir emir gönderdi. Paskeviç, Mayıs ayını Osmanlı sınırlarında hazırlanmakla geçirdi. Üç yıllık İran savaşı Güney Kafkasya'nın neredeyse tüm gıda rezervlerini tüketmişti. Paskeviç her imkânı değerlendirip sorunu çözmeye çalıştı. Türk tarafının Rusya'nın ne yapacağı konusunda belli bir fikir sahibi olmadığı kesindi. Çünkü Kars Paşası olan Emin Paşa Rusların Türk topraklarından tahıl satın alınmasına müdahale etmiyordu. O da bu durumdan yeterince faydalandı.⁴⁵

1826-1828 Rus-İran savaşı sona erince, Rusların Kafkasya'ya nizam vermek için faaliyet gösteren General Paskeviç, dikkatini Kafkasya'daki Osmanlı-Rus Sınırına çevirmişti. Rusların taraf olduğu Yunan, Sırp ve Rumen meseleleri nedeniyle Balkanlarda Osmanlı-Rus gerilimi iyice yükselirken, Avrupa'da ve Osmanlı'nın iç şartlarında beliren uygun ortamı değerlendirmek isteyen Çar I. Nikola, 26 Nisan 1828 tarihinde Osmanlı'ya savaş ilan etmişti. 1828-29 Osmanlı Rus savaşı, Balkanlar ve Kafkasya olmak üzere iki koldan yürüyecekti ve Rusların Kafkasya'da Osmanlı üzerine başlatacağı harekâtın merkezi Gümrü idi.

Osmanlı tarafında ise ülkenin önemli bir bölümü yerel derebeylerin kontrolü altında idi. Onların ellerindeki kuvvetler ise parçalar halinde ve organize bir orduya karşı yetersiz idi. Rusların durumu hakkında bilgi almak üzere gönderilen haberciler, çıkartılan, Güney Kafkasya'da kıtlık olduğu, Rus askerinin İran Savaşı nedeni ile moralinin bozuk olduğu, başkomutanlarının ise hasta olduğu şeklindeydi. Aldatıcı söylentilerle kandırılmış, getirdikleri yanlış bilgilerle Köse Muhammed Paşa'nın yanılmasına sebep olmuşlardır.

1828-29 Osmanlı Rus Savaşı gündeme geldiğinde, 1826-28 Rus-İran Savaşı henüz bitmiş, Rusya ve İran arasında Türkmen Çayı Antlaşması imzalanmış fakat durum henüz Petersburg'a bildirilmemişti. Avrupa'daki siyasi gelişmeler İngiliz-Rus çekişmesi Petersburg'u yeni adımlar atmaya sevk etmişti. Rus yönetimi Osmanlı üzerine olacak harekâtın Kafkas Cephesi ile sınırlı kalmamasını ve harekâtın Kafkaslarda ve Balkanlar'da aynı zamanda olacak şekilde planlamıştı. General Paskeviç, Tebriz'den Tiflis'e dönerken, Petersburg'dan yeni plan ve emirlerle gelen haberci Tiflis'e oradan Tebriz'e gelmiş ama Paskeviç'in ayrıldığını öğrenince o da geri dönerek 20 Mart'ta Paskeviç'e ulaşmıştı.

Gelen emirler ve savaş planlarına göre Osmanlı'ya hem Kafkasya hem de Balkanlardan taarruz edileceği Kafkas birliklerine Türk kuvvetlerinin bir kısmını Balkanlardan başka yöne çekmek ve Kafkasya'daki Rus sınırlarında, gelecekteki harekâtlar için gerekli yerleri ele geçirmek hedefleri gösterilmişti. Tiflis'e döndüğünde ilk işi, Kafkasya'daki Osmanlı-Rus sınırındaki askeri durumu gözden geçirmek oldu. Kont Diebitsch'in yazdığı, en iyi savunma aracı taarruzdur tavsiyesini masaya koyup değerlendirdi.⁴⁶

⁴³ Ivan Fedorovich Paskeviç, 1782 yılında feodal bir toprak sahibinin varlıklı bir ailesinde doğdu. 1800'de Page Corps'tan mezun oldu. İlk dövüş deneyimini 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Bulgar topraklarında aldı. General Paskeviç, Napoleon ile yapılan tüm savaşlara katıldı. Generalin yeni kariyer gelişimi, İmparator Nicholas I'in taç giyme töreni ile başladı 1826'da Kafkasya'daki Rus birliklerinin komutanlığına atandı. Ertesi yılın Mart ayında, Kafkasya'da çarın valisi olan Mareşal Paskeviç, hayatında tek bir savaş kaybetmeden dört askeri kampanya (Farsça, Türkçe, Lehçe ve Macar) kazandı ve imparatorluğun en yüksek ödülleri ald. Askeri başarı için Paskeviç'e, Erivan Kontu ve Varşova Prensi unvanları da verildi.

⁴⁴ Paskeviç, 1826-1828 Rus-İran savaşı esnasında Erivan'ı aldı için Çar kendisine Erivan Kontu unvanını vermişti.

⁴⁵ <https://statehistory.ru/books/Kavkazskaya-voyna--Tom-4--Turetskaya-voyna-1828-1829/1>

⁴⁶ <https://statehistory.ru/books/Kavkazskaya-voyna--Tom-4--Turetskaya-voyna-1828-1829/1>

Ruslar 25 Nisan'da Osmanlı'ya savaş ilan etmiş ve Balkanlardan harekete geçmişti. Osmanlı Devleti'nin tüm organize kuvvetleri Balkanlarda meşgul iken Babıâli, Rize, Hemşin, Of ve Sürmene ağalarına yazarak; askerleri ile birlikte Doğu Seraskeri olan Erzurum Valisi ve eski sadrazam (Sadr-ı esbak) Galip Paşa'nın emrine girmeleri istemişti.⁴⁷

İran harekâtını tamamlayan Paskeviç ise Mayıs ayının tamamını bu konuya harcadı. Üç yıllık İran Savaşı Güney Kafkasya'nın neredeyse tüm gıda rezervlerini tüketmişti. Paskeviç her imkânı değerlendirip sorunu çözmeye çalıştı. Türk tarafının Rusya'nın ne yapacağı konusunda belli bir fikir sahibi olmadığı kesindi. Çünkü Kars valisi Emin Paşa, Türk topraklarından tahıl satın alınmasına müdahale etmiyordu. O da bu durumdan yeterince faydalandı.

Geçen sürede Paskeviç planını netleştirmişti. Durum gereği akla en uygun olan Ahıska'nın alınması idi. Paskeviç ise Ahıska'ya yürüyüş yaptığını gösterip Ahılkelek'i alıp duracaktı. Bu bir şaşırtma harekâtı idi. Türkler Ahıska'nın yardımına giderken, asıl taarruz Kars üzerine olacaktı.⁴⁸ Şark Seraskeri olarak görevlendirilmiş olan Galip Paşa ise Paskeviç'in birlikleri yola çıkana kadar Rusların nereden saldırıya geçeceğini tam kestiremedi. Kars Paşası'ndan durumu tetkik için Tiflis'e bir adamını göndermesini istedi.⁴⁹ Paskeviç gelen bu kişinin birliklerini görmesini sağlamak için ona bir gösteri tatbikatı yaptırdı.⁵⁰

Rus birlikleri 26 Haziran'da Arpaçay'da Türk sınırını geçti ve ertesi gün Kars önlerine geldi.⁵¹ Tehlikeyi gören Kars Kumandanı Emin Paşa Erzurum'a yazarak yardım istemişti. Serasker Köse Muhammed Emin Paşa 6 Temmuz'da Kars yakınlarında olacağını, gelene kadar dayanmalarını isteyen bir cevap göndermişti. Kars Savunma durumuna geçerek takviye gelene kadar dayanacaktı. Kars önlerine gelen⁵² Paskeviç; Tebriz halkına adil Rus hükümdarının askerlerine karşı direnmeme fetvası veren Tebrizli Müslümanların dini lideri Müçdehit'ul-zaman Ağa Mir Fettah Said⁵³ örneğini Kars'ta da aradı ve Kars Müftüsüne; "Karşılarında İran'ın şehirlerini

⁴⁷ Akbulut, 2000: 23.

⁴⁸ Monteith, 1856: 159.

⁴⁹ 1828 Mayıs ayının ilk yarısında Kars Paşa'sının görevlendirdiği bir memur yanında birtakım belgelerle Gümrü'ye giderek, görüşme yapmak amacıyla Tiflis'e gitmek için izin istemişti. Bu talebi öğrenen Paskeviç gerçek niyeti sezmiş ve elçiye izin verilmesini emrettikten sonra, elçiyi yanıltıcı bir gösteri hazırlamıştı. Rusların olduğundan daha fazla ve güçlü kuvvetleri olduğunu zannetmesi için elçinin yolu uzatılıp askeri birliklerin toplandığı yerlerde dolaştırılarak Tiflis'e gönderilmiş, Rusların barış niyeti olduğunun göstermek için de elçiye karşı aşırı nezaket ve ikramlarda bulunmuştu. Tiflis önlerinde ise küçük bir asker tatbikat seyrettirilmişti. Bkz. Ushakov, 1836:187.

⁵⁰ Monteith,1856: 157.

⁵¹ Monteith, 1856: 157.

⁵² Monteith, 1856: 159.

⁵³ Rusların bölgede yayılmak için din adamlarına el attığını daha önce açıklamıştık. Ermeni Piskoposu Nerses Aştaraketsi o dönemde bu konudaki tek örnek değildir.19.yy boyunca bu rolü oynayan Ermeni din adamlarından veya diğer dinlere mensup din adamlarından birer liste yapabiliriz. Genellikle bu durum yok farz edilir ama unutmamak gerekir ki her devletin bu alanda kendi tarzında bir politikası mevcuttur. Diğer dış emperyal güçler gibi Rusya da 1826-28 Rus- İran Savaşı'nda, Tebriz bölgesinde yaygın itibarı olan Müslüman din adamlarını kendi amaçları doğrultusunda kullanmıştır. Bilinmesi gereken, bu aracı kullanan tek devletin Rusya olmadığıdır. Hedef bölgede mevcut ve bir inanlar kitlesine sahip tüm inanç sistemlerinin din adamları için söyleyebileceğimiz bu durumun, her devletin stratejisi doğrultusunda henüz yazılmamış ayrı bir hikayesi vardır. Müslüman din adamları için benzer örnekleri gösterebiliriz. 1. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı döneminde tüm Osmanlı topraklarında çok sayıda örneğine rastladığımız bu durumu örneklemeyi günümüze kadar uzatabiliriz. Fakat konumuz gereği değindiğimiz bu durum, bu yazının sınırlarını çok aşar. Bir kısım olayların da tanığı olan ve döneme ait Rusların elindeki belgeleri gözden geçirmiş olan General ve askeri tarihçi Vasili Potto, konumuz olan dönemle ilgili Kafkas Tarihi üzerine 5 ciltlik eser yazmıştır. 1826-1828 Rus - İran savaşına ayırdığı 3. Cildinde bu durumun bir örneğini yazar. Tebriz'de Müslüman din adamlarının halkı Ruslar lehine, Kaçarlar aleyhine hareket etmek üzere halkı açıkça teşvik ettiğini belirtir. <https://wyscvh632i403omurty2mp05qy-adv70fecxzh2qqi-statehistory-ru.translate.google/books/Kavkazskaya-voyna--Tom-3--Persidskaya-voyna-1826-1828-gg/31> Tebriz ve çevresinde yaygın ünü ve taraftarları olan Potto'nun tabiriyle tüm ayaktakımının bağlı olduğu, Tebriz ve çevresinin dini lideri Zamanın Müctehiti ünvanlı Ağa Mir Fettah Said idi. Rus birlikleri Tebriz'e ilerlerken 12 Ekim'de Tebriz'de ileri gelen şahsiyetlere, Ruslara karşı direnmemelerini tavsiye eden, direnme olmazsa can ve mallarına dokunulmayacağı açıklayan bazı mektuplar ulaştı. 6 bin askerle Tebriz'i savunma görevi olan Allahyar Han'ın bu gelişmelerden haberi olmuştu. Tebriz'i savunmak için emrinde olan askerler, dini liderin fetvasına uyarak Ruslara direnmek yerine Allahyar Han'a saldırdılar. Tebriz'dekiler Rus birliklerini şehir

ele geçiren güçlü bir ordu var olduğundan, en doğru yolun teslim olmaları olacağını” belirten bir mektup yazdırdı.⁵⁴ Tebriz’de Müslüman din adamları açıkça Rusların lehine çalışmıştı.⁵⁵ Fakat Kars’a yazılan bu mektup Tebriz’deki sonucu vermemişti.

Sonuç

19. yy başlarında “Bölge Dışı Büyük Güçler” diye nitelendirdiğimiz İngiltere, Fransa ve Rusya’nın mücadelesi, gerçekte birbirlerini kontrol altında tutma ve engelleme mücadelesi idi. Fransa bir atak yaptığı zaman İngiltere-Rusya, İngiltere bir atak yaptığı zaman Fransa-Rusya, Rusya bir atak yaptığı zaman İngiltere-Fransa, otomatik olarak müttefik haline geliyor ve atağı engellemeye çalışıyordu.

Bu genel çerçeve içinde Rusya’nın yayılma alanlarından Kafkasya’da, bölgenin jeostratejik ve jeokültürel durumu gereği oluşan şartlara uygun bir mücadele çizgisi oluşmuştur. Kafkasya’daki oyuna dahil olan iki bölgesel güç vardı. Bunlar Osmanlı ve Kaçar hanedanlarının oluşturduğu imparatorluklar idi. Her ikisi de coğrafi konumları gereği, kuzeyden inip Güney Kafkasya’ya yerleşmeyi amaçlayan Rusya’nın hedefi halindeydiler. Onların bu konumu, genel olarak Rusya ile rekabet halinde ve günün şartları gereği Rusya ile müttefik ya da düşman konumunda olan batılı güçlerin Osmanlı ve Kaçar hanedanları ile olan ilişkilerinin de ana belirleyicisi idi.

Tarihi bilgiler bize; tüm Kafkasya, Osmanlı ve Kaçar hanedanlığı topraklarında, 19. yy başlarında olan bitenin, bölge dışı güçler olan Fransa, İngiltere ve Rusya’nın kendi aralarındaki, rekabet ve buna bağlı menfaat ilişkileri ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Osmanlı’nın ve İran’ın kaderi Napolyon sonrası Avrupa’da Rus yayılmasına karşı tampon olarak kullanılma sürecinde şekillenmiş ve belirlenmiştir.

önünde görününce durum iyice karıştı. 13 Ekim sabahı şehrin dini lideri Mir Fettah Said, şehirde saklanmak durumunda kalmış olan Allahyar Han’ın yanına gelerek şehrin komutasını ve anahtarını kendisine vermesini ve şehirden ayrılmasını tebliğ etti. Allahyar Han şehirden ayrılırken Mir Fettah Said bütün din adamları ile Prens Eritov’u karşılamaya gitti. Potto,1888: 530-534. Zamanın Müçtehit Ağa Mir Fettah Said’i Rusların lehine faaliyet göstermekten alıkoymak için Kaçar Şehzadesi Abbas Mirza ve İngiliz elçisi yoğun çaba harcamışlardı. Ama Azerbaycan’da hükümdar olmak düşüncesi ile hareket eden dini lider istikbali için Rusları terci etmiş görünüyordu. Şehrin savunulması için hazırlanıldığı dönemde yayınladığı fetvaya göre Peygamberin Müslümanları zulüm altında ezilmektense adil bir hükümdarın idaresinde yaşamak için yönlendirdiği açıklanarak Tebrizlileri direnmektense adil Rus Çarının idaresinde yaşamaya çağırıyordu. Tebrizin düşmesinden sonra 7 Mart 1827’de adil hükümdar olan Rus Çarının topraklarında yaşamak istediği ile Tebriz’den ayrılmak istediğini açıkladı. Sabah, halk bütün sokakları doldurdu ve çatılar kadınlarla kaplandı. Kalabalık tedirgindi. Müçtehit de evinin balkonuna çıktı. Kendisini her zaman farklı kılan büyük bir alçakgönüllülükle halka, bir zamanlar söylediği bir sözünü değiştirmesinin, vatanından ve sevdiklerinden ayrılmaktan daha da üzücü olacağını, bu eyleminin kınanamayacağını söyledi. Onu Rusya’ya çeken para veya şan değil, yalnızca tanışma fırsatı bulduğu ve aralarında yaşamını sonlandırmaya karar verdiği insanlara duyduğu sevgi olduğunu açıkladı. Kalabalık çığlıklar ve hıçkırıklarla karşılık verdi. Bu zor anlarda müçtehidin çehresi değişmiştir; solgundu ve titreyen bir sesle insanları Tebriz’de kaldığını unutmaya çağırdı. Sabah saat sekizde Fettah-Seyid’in arabası, bir Kazak eskortuyla çevrili olarak evin kapısından dışarı çıktı; kalabalık onun peşinden koştu. Birçoğu kendilerini atların altına attı, hepsi ellerini öptü ve hatıra olarak elbiselerinden parça istedi. Kalabalık onu şehir karakolunun yaklaşık beş verst ötesinde görmüş; ama sonra araba tüm hızıyla koştu. İnsanlar geride kaldı. Ertesi gün, 8 Mart sabahında, Paskeviç Tebriz’den ayrıldı. Bkz. Potto: 1888: 589-589. <https://wyscvh632i403omurty2mpo5qy-adv7ofecxzh2qqi-statehistory-ru.translate.google/books/Kavkazskaya-voyna--Tom-3--Persidskaya-voyna-1826-1828-gg/34>

⁵⁴ Potto 1889, 33.

⁵⁵ Potto,1888: 548. Potto 1928-1928 Osmanlı Rus Savaşını ele aldığı serinin 4. Cildinde bu din adamının Kars’ı kuşatan Paskeviç’in ordusu içinde ortaya çıktığını kaydederek Kars’ın direnmeden teslim olması için Kars müftüsüne bir mektup yazarak gönderdiğini açıklar. Potto, 1889: Tebriz’in Ruslara teslim olmasında rolü olan dini liderden bahseden döneme ait bir başka kaynak ise, İran’da görev yapmış ve dönemin tanıdığı olan General William Monteith’dır. Bkz. Monteith, 1856: 144-146. Monteith; Paskeviç’in kuvvetlerinin Tebriz’i ele geçirmek için yetersiz gördüğünü, şehrin üç tabur tarafından kuşatıldığını belirtmektedir. Bkz. Monteith, 1856: 143 Şeyh Ağa Mir Fettah’ın Tebriz’in Rusların eline geçmesindeki hizmetini ise “Azerbaycan’ın başına geçmeyi beklemek gibi delice bir hırsı olan Ağa Mir Fettah’ın Tebriz halkını Ruslara karşı direnmemeye ikna ettiğini, onun ihaneti olmasaydı, Ruslar şehri almakta güçlük çekecekti bkz. Monteith, 1856: 144 diye yazar.

KAYNAKÇA**Tetkik Eserler**

Akbulut, Uğur (2000), *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Bayburt ve Çevresi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Baddeley, John (1908), *Kafkasya'nın Rusya Tarafından Fethi*, Londra.

Bezotosny, Victor Mikhailovich (2012), *1812 döneminde Rusya ve Avrupa, Strateji veya Jeopolitik*, Moskova: Veche Yayınevi.

Bilgin, Mehmet (2021), *Osmanlı Yönetiminin Kafkas Cephesinde İleri Harekata Karar Verme Sürecinde Kafkasya'nın Durumu*, Turkish Studies- History, 16/2, 121-156.

Calmard, Jean (2012), Gardane Mission, *Encyclopaedia Iranica*, X, 292-297.

Curtiss, John Shelton (1965), *The Russian Army Under Nicholas I, 1825-1855*, Durham N.C.

Dvali, Nato (2019), *Gürcistan'da Rus İdaresinin Kuruluşu (1801-1918)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Efendiyev, Nizami (2010), *Azerbaycan'da Alban Kilisesi (Tarihi, Siyasi ve Dini Durum)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İlgürel, Mücteba (1994), Rusların Doğu Anadolu Siyaseti ve 1828-29 İlk Rus İstilas, *Tarih Dergisi*, 0/35, 167-176.

Kagarlitsky, Boris (2008), *Empire of Periphery Russia and the World System*, (çev. Renfrey Clarke), London: Pluto Press.

Kurat, Akdes Nimet (1987), *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kalankatlı, Moses (2006), *Alban Tarihi ve Alban Salnamesi Mhitar Koş*, (Çev. Ziya Bünyadov, Türkçeye Aktaran Yusuf Gedikli), İstanbul: Selenge Yayınları.

Monteith, Lieut-General W. (1856), *Kars and Erzeroum: with the Campaigns of Prince Paskevitch in 1828 and 1829*, London.

Potto, Vasily Alekseevich (1888), *Kafkas Savaşı C.3 1826-1828 Pers Savaşı*, Petersburg.

_____, (1889), *Kafkas Savaşı C.4 1828-1829 Türk Savaşı*, Petersburg.

Riasanovsky, Nicholas V.- Steinberg, Mark D. (2011), *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, (Çev. Figen Dereli), İstanbul: İnkilap Kitapevi.

Stanislav, Tarasov (2013), *Abbas Mirza ve Ermeni Projesi: 1813 Gülistan Barışının Sonuçları*, IA REX 27 Ağustos 2013, <https://iarex.ru/articles/40443.html>

Tolstoy, Lev (2017) *Dekabristler*, (çev. Hazal Yalın), İstanbul: Helikopter.

Uluerler, Sıtkı (2012), *Osmanlı-İran Siyasi İlişkilerinde İran Şehzadesi Abbas Mirza'nın Rolü (1800-1833)*, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22/2, 308-319.

Ushakov, Nikolay İvanoviç (1836), *1828 ve 1829'da Türkiye'nin Asya Kısmında Askeri Operasyonlar*, 1, St. Petersburg.

Walicki, Andrzej (2009), *Rus Düşünce Tarihi Aydınlanma'dan Marksizme*, (çev. Alâeddin Şenel), İstanbul: İletişim Yayınları.

Yeşilot, Okan (2008), *Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları*, Erzurum: A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 36, 187-199.

İnternet Kaynakları

Dubrovin, Nikolay Fedorovich (2019), Savaşların ve Rusların Kafkasya'daki Hakimiyetinin Tarihi. Kafkasya P. D.'deki birliklerin baş komutanını faaliyetleri. Tsitsianov, Yeni Toprakların Rusya'ya bağlanması <https://www.litres.ru/nikolay-dubrovin/istoriya-voyny-i-vladychestva-russkih-na-kavkaze-deyateln/chitat-onlayn/#note-m139887383237968>

<https://iarex.ru/articles/40443.html>

<https://statehistory.ru/books/Kavkazskaya-voyna--Tom-4--Turetskaya-voyna-1828-1829/1>

<https://wyscvh632i403omurty2mp05qy-adv7ofecxzh2qqi-statehistory-ru.translate.goog/books/Kavkazskaya-voyna--Tom-3--Persidskaya-voyna-1826-1828-gg/34>

https://wyscvh632i403omurty2mp05qy-adv7ofecxzh2qqi-statehistory-ru.translate.goog/books/Firuz-Kazem-Zade_Borba-za-vliyanie-v-Persii--Diplomaticheskoe-protivostoyanie-Rossii-i-Anglii/5

<https://wyscvh632i403omurty2mp05qy-adv7ofecxzh2qqi-statehistory-ru.translate.goog/books/Kavkazskaya-voyna--Tom-3--Persidskaya-voyna-1826-1828-gg/31>